

A Reflection on the Importance of Legal History and the Necessity of Its Teaching¹

Parham Mehraram²

Received: 2025/10/23
Accepted: 2026/01/25

Abstract

Can legal history be useful for a better understanding of law and, more broadly, social life? For those who see truth as metaphysical, eternal and immutable, history- and consequently legal history-holds little value. However, there are compelling reasons to study this discipline. This article, using a descriptive-analytical method, seeks to demonstrate how legal history can assist law students and researchers (as well as those in other fields) better understand the discipline and advance their professional development by employing diverse approaches. From a classical perspective, legal history can serve as a path to discovering the essential rules of social life. From a more recent perspective (though not necessarily a more correct one), no other field reveals the limitations of human thought as profoundly as history; for legal history exposes the temporality of the human mind and the impossibility of transcending one's own era.

Proponents of legal history, regardless of their perspective, agree that this discipline rescues jurists from the illusions of legal dogmatism by cultivating contextual and critical thinking, thereby enabling greater alignment of the legal system with societal needs. It also delineates the true position of the legal system as part of social life, while acknowledging its autonomy. Legal history neutralizes the negative functions of applying history to law, such as legitimizing legal institutions solely based on their antiquity or engaging in historical interpretations of law. In this way, it liberates humanity from history without severing it from its memory. Legal history believes in the possibility of transformation without succumbing to illusion or arrogance. It is a foundation for any institution that would otherwise collapse without a collective identity.

Keywords: Legal History, Historicism, Contextual Thinking, Universality, Legal Dogmatism

Introduction

Legal history, often overlooked in Iranian law curricula, provides critical insights into the development and functioning of legal systems. For those who perceive truth as immutable, history-including legal history-may appear of little value; however, there are compelling reasons to study it. This paper aims to demonstrate how understanding the historical evolution of law helps students, researchers, and practitioners comprehend legal concepts, contextualize laws, and enhance

1. DOI: 10.22051/hph.2026.52782.1848

2. Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran. p.mehraram@basu.ac.ir

Print ISSN: 2008-8841/ Online ISSN: 2538-3507

professional practice. It also highlights how legal history contributes to a critical and context-aware approach, mitigates legal dogmatism, and aligns legal systems more closely with societal needs.

Methodology

This research employs a descriptive-analytical approach, drawing on a wide range of primary and secondary sources in both English and German.

Discussion & Results

The study identifies several key functions of legal history:

1. **Deriving General Principles of Social Life:** Historical analysis, particularly in the 19th century, enabled the development of comparative legal studies and the concept of universal legal principles. Figures such as Feuerbach, Gans and Austin emphasized the empirical examination of law to uncover underlying regularities.
2. **Contextualizing Law in Social Reality:** Legal history demonstrates the interdependence of law and society, challenging dogmatic or abstract approaches.
3. **Counteracting Legal Dogmatism:** By revealing the temporal and contingent nature of legal norms, legal history prevents rigid conceptualization of law and encourages flexible, socially informed interpretation.
4. **Promoting Contextual and Critical Thinking:** Legal history fosters context-aware reasoning, enhancing both theoretical understanding and practical legal skills. This includes applying historical awareness to judicial interpretation, legal drafting, and advocacy.
5. **Enhancing Legal Imagination:** Exposure to diverse legal institutions across time and place cultivates imaginative approaches, preventing over reliance on singular legal models.

The research also illustrates gaps in Iranian legal scholarship, where historical studies often neglect socio-economic, political, and religious influences on law, in contrast to European legal historical traditions.

Conclusion

Social crises often stem from deficiencies in humanities education, particularly in law, including overgeneralization, detachment from reality, and unrealistic or value-driven approaches. Legal history can help address these issues by fostering context-aware and critical thinking, connecting law to social realities, and cultivating deeper understanding. Its aim is not merely to transmit knowledge, but to transform students' perspectives on law, training jurists beyond technical expertise. Although students may resist this unfamiliar and interdisciplinary field, such resistance is natural and international. In Iran, the need for legal history is even greater due to limited historical research and normative-mindedness. Introducing mandatory legal history courses at the undergraduate level and developing graduate programs can help cultivate expertise and support long-term improvements in legal education.

References

- Afshari, Fatemeh & Mousavizadeh, Seyed Shahab-odin (2015), *Essays on the Administrative Justice Court: Collection of Research Reports and Scientific Meetings through the End of 2014*, Tehran: Research Institute of the Judiciary [in Persian].
- Nozari, Hassan Ali, (2019), *Philosophy of History: Methodology and Historiography*, Tehran: Tarh-e No, 3rd ed. [in Persian]
- Ali Pasha, Saleh (2018), *The Story of Law: Discussions in the History of Law*,

- Tehran: University of Tehran Press, 6th ed. [in Persian]*
- Arshakyan, Mher (2013), "the Impact of Legal System on Constitutional Interpretation: a Comparative Analysis: the USA Supreme Court and the German Federal Constitutional Court", *German Law Journal*, Vol. 14, No. 8, 1297 – 1335.
- Böckenförde, Ernst Wolfgang, „Die Verfassung: auf einen Mittelweg zwischen Geschichte und Rechtswissenschaft“ Interview mit E-W. Böckenförde, *Historia Constitucional* (revista electrónica), No. 5, 2004, 337-343.
- Bognár, Bulcsu, (2013), "Luhmann's Functional Subsystems of Modern Society—The Character of Horizontal and Vertical Relationships", *Polish Sociological Review*, No. 182, 137-152.
- Caliguire, David (2025), "The Tradition of History at Harvard Law School", *Harvard Law Review*, Vol. 138, 775-796
- Descartes, Rene (1960), *Discourse on Method and Meditations*, trans. Laurence Lafleur Indianapolis: Bobbs· Merrill Co.
- Franzusowa, Alexandra; Vallendar, Benedikt (2012), *Skript Zur deutschen Rechtsgeschichte (ein Grundriss)*, Bonn, 2. Auflage.
- Erneaux, Roger; Wahl, Jean (1993), *An Introduction to Phenomenology and Existential Philosophy*, trans. Yahya Mahdavi, Tehran: Kharazmi Publishing [in Persian].
- Gander, hans-helmuth; Drake Ryan (2004), "Strangeness and Familiarity: Towards Gadamer's Conception of Effective", *Research in Phenomenology*, vol. 34, 121-136.
- Hazrati, Hasan (2020), "On the Most Crucial Disciplinary Task of the Historians", *Historical Perspective & Historiography*, Vol. 30, No. 26, pp. 69–87[in Persian].
- Hazrati, Hasan (2022), "Thick Description: The Primary Scientific Responsibility of Historians from Classical to Modern", *Historical Perspective & Historiography*, Vol. 32, No. 30, 117–135 [in Persian].
- Hespanha, António Manuel, (2004), "Legal History and Legal Education", *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte*, Vol. 4, 41-56.
- Heyen, Erk Volkmar (1976), „Philosophische Perspektiven zur Geschichtsschreibung der Rechtsdogmatik“, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, Vol. 62, No. 4, 475-496.
- Jarvis, Robert m.; Coleman, Phyllis G. (1995); Richmond, Gail Levin, "Contextual Thinking: Why Law Students (and Lawyers) Need to Know History", *The Wayne Law Review*, Vol. 42, 1603-1615.
- Katouzian, Homaoun (1998), "Farah-e Izadi and the Divine Right of Kings", *Political and Economic Information*, Nos. 129–130, pp. 4–19[in Persian].
- Kelly, John (2021), *A Short History of Western Legal Theory*, trans. Mohammad Rasekh, Tehran: Nashr-e Ney [in Persian].
- Kenichi, Moriya (2003), „Die Struktur der Frage: „Wozu Rechtsgeschichte?““, *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte*, Vol. 3, 49 – 57
- Klenner, Hermann (2004), „Warum ausgerechnet keine Rechtsgeschichte? Mommsens Block!“, *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte*, Vol. 4, 57
- Koskenniemi, Martti (2004), „Why History of International Law Today?““, *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte*, Vol. 4, 61 – 66
- Koptzeva, Natalia P.; Makhonina, Anna A. (2009), "Henrich Rickert's Methodology and its Application for Solution of the Problem of Cultural Values in Contemporary Theory of Culture", *Journal of Siberian Federal University, Humanities & Social Sciences*, Vol 2.

- Marzano, Robert J; Marzano, Jana S. (1987), "Contextual Thinking: the Most Basic of the Cognitive Skills", Report to Education Resources Information Center Downloaded at: <https://eric.ed.gov/?id=ED286634>
- Michalsen, Dag, „Wozu Rechtsgeschichte“ (2004), *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte*, Vol. 4, 67-73.
- Mirza Malkom Khan (1948), Collected Works of Mirza Malkom Khan, ed. Mohit Tabatabai, Tehran: Elmi Publishing [in Persian].
- Murphy, John W. (1984), Niklas Luhmann and His View of the Social Function of Law, *Human Studies*, Vol. 7, No. 1, 23-38.
- Nouraei, Morteza & Rezaei, Zohreh (2020), "Alternate History and its Function in the Popularization of History", *Historical Perspective & Historiography*, Vol. 30, No. 26, 297-320 [in Persian].
- Phillips, Jim, "Why Legal History Matters" (2010), *Wellington Law Review*, 2010, Vol. 41, 294-316
- Popper, Karl (2020), *The Poverty of Historicism*, trans. Rahmatollah Jabbari Tehran: Sahami Publishing [in Persian].
- Powell, C. Thomas (1987), "Why Aristotle Has No Philosophy of History". *History of Philosophy Quarterly*, Vol. 4, No. 3, Plato and Aristotle Issue, 343-357
- Rottleuthner, Hubert (1989), A Purified Sociology of Law: Niklas Luhmann on the Autonomy of the Legal System, *Law & Society Review*, Vol. 23, No. 5, 779-798
- Rogowski, Ralf, (2023), "The Anthem Companion to Niklas Luhmann", Anthem Press, London.
- Sedqi, Nasser (2009), "An investigation into the juridical structure of Seljuqs' state", *Historical Researches*, Vol. 1, No. 3, 41-54 [in Persian].
- Selznick, Philip (2003), "Law in Context Revisited", *Journal of Law and Society*, Vol. 30, No. 2, 177-186
- Simon Roberts (2002), "Against a Systemic Legal History", *Rechtsgeschichte*, No. 1, 21-25.
- Sutcliffe, Adam (2023), "Hume, History, and the Uses of Sympathy", *History and Theory* 62, no. 1, 62-87
- Vance, Richard P.; Prichard, Robert W. (1992), "Measuring Cultural Knowledge of Law Students", *Journal of Legal Education*, Vol. 42, No. 2, 233-239.
- Vogenauer, Stefan (2012), „Rechtsgeschichte und Rechtsvergleichung um 1900: Die Geschichte einer anderen Emanzipation durch Auseinanderdenken“, *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht / The Rabel Journal of Comparative and International Private Law*, Bd. 76, H. 4, Reinhard Zimmermann zum 60. Geburtstag, 1122-1154
- Whitman, James Q. (2004), "Bring Back the Glory!", *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte*, Vol. 4, 74-81.
- Westerlund, Heidi (1999), "Universalism against Contextual Thinking in Multicultural Music Education_ Western Colonialism or Pluralism?", *International journal of music education*, Vol. 33. 94-103.
- Zakerzadeh, Abolghasem (2009), *German Idealism: From Wolff to the New Followers of Kant*, Tehran: Porsesh Publishing [in Persian].
- Zandieh, Hasan (2013), *Evolution of the Judicial System in Iran in the Reign of the First Pahlavi: The Era of the Ministry of Justice under Ali-Akbar Davar (1926-1933)*, Qom: Research Institute of Seminary and University [in Persian].

دو فصلنامه علمی تاریخ نگری و تاریخ نگاری دانشگاه الزهراء (س)
سال سی و چهارم، دوره جدید، شماره ۳۴، پیاپی ۱۱۹، پاییز و زمستان ۱۴۰۳
مقاله علمی - پژوهشی
صفحات ۲۸۳-۳۱۱

درنگی بر اهمیت تاریخ حقوق و ضرورت تدریس آن^۱

پرهام مهرآرام^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۰۵

چکیده

آیا تاریخ حقوق می‌تواند در فهم بهتر حقوق و به‌صورت عام‌تر زندگی اجتماعی سودمند باشد؟ برای کسانی که حقیقت را امری جاویدان و دگرگون ناپذیر می‌بینند، تاریخ و پیرو آن تاریخ حقوق، ارزش چندانی ندارد؛ اما علل قانع‌کننده‌ای برای مطالعه این رشته وجود دارند. این مقاله می‌کوشد با روشی توصیفی - تحلیلی نشان دهد چگونه تاریخ حقوق می‌تواند دانشجویان و پژوهشگران حقوق (و سایر رشته‌ها) را در فهم بهتر این رشته و پیشرفت حرفه‌ای‌شان یاری دهد. در این راستا از رویکردهای گوناگون بهره برده است. در نگرشی کلاسیک‌تر تاریخ حقوق می‌تواند راهی برای کشف قواعد ضروری زندگی اجتماعی باشد. در نگرشی نوگراتر (و نه الزاماً درست‌تر) هیچ دانشی به‌اندازه تاریخ محدودیت‌های اندیشه انسانی را نمی‌نماید؛ چراکه زمانمندی ذهن انسان را آشکار می‌کند.

مدافعان تاریخ حقوق با هر نگرشی در این امر اتفاق نظر دارند که این رشته حقوق دانان را با پرورش اندیشه زمینه‌گرا و انتقادی از توهمات دگماتیسم حقوقی نجات می‌دهد و امکان هماهنگی بیشتر نظام حقوقی با نیازهای جامعه را فراهم می‌کند؛ همچنین جایگاه راستین نظام حقوقی را به‌عنوان بخشی از زندگی اجتماع، در عین تصدیق خودمختاری آن، مشخص می‌کند. تاریخ حقوق کارکردهای منفی کاربرد تاریخ در حقوق، از جمله مشروعیت‌دهی به

۱. شناسه دیجیتال (DOI): 10.22051/hph.2026.52782.1848

۲. استادیار گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران. p.mehrram@basu.ac.ir

نهادهای حقوقی به صرف قدمت آن‌ها و تفسیر تاریخی قانون را خشتی و از این راه انسان را از تاریخ آزاد می‌کند، بی‌آنکه او را از حافظه خود بگسلد. تاریخ حقوق به امکان دگرگونی باور دارد، بی‌آنکه دچار توهم و غرور شود. این دانش بنیادی برای هر نهادی است که بدون هویت جمعی فرومی‌پاشد. **کلیدواژه‌ها:** تاریخ حقوق، تاریخ‌گرایی، تخیل حقوقی، تصادفی بودن، جهان‌شمولی، دگماتیسم حقوقی، زمینه‌گرایی.

مقدمه

از دید راینهارد زیمرمن^۱ حقوق از سه بخش تشکیل شده است: دگماتیک حقوقی، تاریخ حقوق و حقوق تطبیقی (Vogenauer, 2012: 1122)؛ اما در ایران تاریخ حقوق بخش بسیار محدودی از آموزش حقوق را در برمی‌گیرد. در دوره کارشناسی درسی تک‌واحدی و اختیاری است که اغلب به صورت صوری و به عنوان زنگ تفریحی برای دانشجویان و استادان، در نهایت سادگی، سبکی و بی‌مایگی برگزار می‌شود. در مقاطع بالاتر نیز وضع بهتر نیست. این در حالی است که برای نمونه، در آلمان، یکی از منابع آزمون‌های شفاهی حقوقی (کارشناسی، کارشناسی‌ارشد و آزمون وکالت) است (Franzusaowa, 2012: 5). تعداد کتاب‌های چاپ‌شده در این حوزه، به‌ویژه در قیاس با دیگر حوزه‌های علوم انسانی، به شکل شگفت‌انگیزی رقت‌آور است. جز تاریخ مشروطه، تاریخ فقه و تا حدودی تاریخ ایران باستان در مورد سایر دوره‌های تاریخ حقوق ایران، کار علمی جدی‌ای صورت نگرفته است.^۲ پژوهش‌های انجام‌شده نیز در عین ارزشمندبودن با الگوی موفق تاریخ‌نگاری حقوق فاصله دارند که در خلال مقاله به برخی از آن‌ها پرداخته خواهد شد. در مورد تاریخ حقوق اروپا شاید به دلیل وجود برخی ترجمه‌ها وضع بهتر باشد، اما باز خلأها فراوانند. منابع ترجمه‌شده بیشتر تاریخ اندیشه یا فلسفه سیاسی و در بهترین حالت تاریخ اندیشه حقوقی هستند^۳ تا تاریخ حقوق همچون پدیده‌ای اجتماعی. آیا به واقع باید این وضعیت را نامطلوب دانست؟ آیا تاریخ حقوق می‌تواند برای دانشجویانی که اغلب در نهایت به کارهای عملی حقوقی مشغول می‌شوند، فایده‌ای داشته

1. Reinhard Zimmermann

۲. برای نمونه هیچ پژوهش مستقلی درباره تاریخ حقوق دوران‌های آل‌بویه یا غزنوی وجود ندارد و در مورد دوره مهمی مانند دوره سلجوقی نیز فقط برخی مقالات پراکنده، مانند مقاله ناصر صدقی (۱۳۸۸)، نوشته شده‌اند که تنها به جنبه‌های محدودی از حقوق (اغلب با موضوع رابطه محاکم سلطانی و شرعی) پرداخته‌اند.
۳. تنها به‌عنوان یک نمونه می‌توان به کتاب ارزشمند تاریخ مختصر تئوری حقوقی در غرب (۱۴۰۰)، نوشته جان کلی اشاره کرد که بیش از نهادها، بر اندیشه حقوقی تمرکز کرده است.

باشد؟ این‌ها پرسش‌هایی هستند که دانشجویان هر بار که در جلسه تاریخ حقوق می‌نشینند، از خود می‌پرسند و وضع موجود نشان می‌دهد، پاسخی برای آن نیافته‌اند. این مقاله می‌کوشد به پرسش‌های ذکرشده پاسخ دهد؛ اما پیش از آن باید به دو نکته اشاره شود:

نخست؛ بحث از اهمیت تاریخ حقوق در فهم حقوق بحثی میان‌رشته‌ای است. این‌گونه نیست که تاریخ حقوق برای برخی جوامع کارکردی انحصاری داشته باشد، هرچند بسته به شرایط فکری و اجتماعی هر جامعه، ممکن است برخی از کارکردهایی که جلوتر توضیح داده خواهند شد، مؤثرتر باشند. در نتیجه این مقاله کوشیده است از منابع معتبر به زبان‌های مختلف بهره برده و نگرش‌های موجود را در دو دنیای انگلیسی و آلمانی زبان (که به دلیل ذکرشده بر همدیگر اثرگذار بوده‌اند) بازتاب دهد. درعین حال تلاش شده است تا به‌منظور ملموس‌تر شدن مباحث، در انتهای هر بخش، نمونه‌های از ایران، به‌صورت ویژه، شرح داده شوند؛ بنابراین موضوع مقاله بررسی وضعیت تاریخ حقوق در جامعه‌ای خاص نیست.

دوم؛ به تعداد نگرش‌هایی که به تاریخ وجود دارد، می‌توان از تاریخ‌های حقوق سخن گفت. همه آن‌ها نقش یکسانی در شناخت بشری ایفا نمی‌کنند؛ بنابراین در مقاله حاضر تلاش شده هرکدام از این نگرش‌ها جداگانه مورد بررسی قرار گیرند تا تمام کارکردهای ممکن تاریخ حقوق بیان شوند. از اینجاست که به نکته دوم می‌رسیم؛ اهمیت تاریخ حقوق را نمی‌توان از اهمیت تاریخ به‌صورت کلی جدا کرد و با توجه به شأن معرفت‌شناختی‌ای که اندیشمندان برای تاریخ قائل‌اند، اهمیت آن متفاوت خواهد شد. بدون فهم این مبانی فلسفی پاسخ‌دادن به پرسش مقاله ناممکن خواهد بود؛ بنابراین در بخش اول نگاه اندیشمندان به اهمیت تاریخ را بررسی خواهیم کرد. نشان خواهیم داد که حداقل سه رویکرد اصلی درباره شأن معرفت‌شناختی تاریخ تصورپذیر است. از این سه رویکرد دو مورد برای تاریخ شأن مثبت معرفت‌شناختی قائل‌اند که هر کدام برخی از کارکردهای تاریخ حقوق را توجیه معرفت‌شناختی می‌کنند. با توجه به مطالب گفته شده بحث را با بررسی سه رویکرد اشاره شده آغاز می‌کنیم.

۱. مبانی فلسفی بحث

برای فیلسوفان بحث از اهمیت تاریخ تابعی است از پرسشی جزئی‌تر در زمینه معرفت‌شناسی؛ اینکه موضوع شناخت چیست؟ اهمیت تاریخ از این منظر که به امر جزئی و دگرگون‌پذیر، در برابر امر جهان‌شمول، می‌پردازد، مورد مناقشه بوده است. از این منظر سه رویکرد کلی را می‌توان از هم تمیز داد:

۱-۱. غیرعلمی بودن تاریخ

نخست؛ دیدگاهی که تاریخ را علم و شناخت در معنای واقعی به شمار نمی‌آورد. این دیدگاه

غالب در تاریخ فلسفه از دوران یونان باستان بوده است. هرچند تاریخ‌نگاری غیر اساطیری (historia) را برخی یونانیان مانند هرودوت و توسیدید (مکتب ایونیایی) با گذر از پارادایم هومری (epos) آغاز کردند، اندیشه یونانی در اساس خود مابعدالطبیعی و غیرتاریخی است. نزد یونانیان و به‌عنوان میراثی از فلسفه‌الئیایی، هستی امری دگرگون‌ناپذیر به شمار می‌آمد و علم نیز که به آن می‌پرداخت، می‌بایست هم خود را مصروف امر دگرگونی‌ناپذیر می‌کرد. تاریخ که موضوع خود را در جزئیات متغیر می‌یافت، به‌عنوان گمان (دوکسا: δόξα) برازنده نام شناخت (اپیستمه: ἐπιστήμη) در معنای واقعی خود نبود، چراکه نمی‌توانست علل واقعی را نشان دهد و از فلسفه‌اولی بیرون گذاشته شد (Powell, 1987: 344). در فلسفه ارسطو شاید ارجح‌گذاری امر جزئی (این خاص τοδε τι)، چنان جوهر در معنای نخستین خود، می‌توانست نقطه عطفی باشد؛ اما درنهایت، در جست‌وجوی شناخت ضروری و ثابت، جزئی جای خود را به جوهر ثانوی یعنی کلیات داد؛ اما هرچند تاریخ نمی‌توانست راهنمای شناخت باشد، این‌گونه نبود که به‌کلی بی‌ارزش پنداشته شود. یونانیان از دگرگونی جوامع انسانی آگاه بودند و آن را تابع برخی قواعد می‌دانستند. آگاهی از این قواعد می‌توانست به سود انسان مورد بهره‌برداری قرار گیرد تا درنهایت به نظامی ماندگار (نظام حقوقی/سیاسی مختلط) بینجامد.

با ورود مسیحیت به صحنه اروپا تاریخ عرصه اراده الهی به شمار آمد. اینک تاریخ ارزشمند بود؛ زیرا می‌توانست انسان را از برنامه خداوند برای او و جهان آگاه نموده و او را قادر به پیش‌بینی آینده سازد. با گذر از سده‌های میانه و پیدایش رنسانس تاریخ بار دیگر انسان را محور مطالعه خود قرار داد؛ اما همچنان ارزش آن به‌عنوان علم مورد تردید بود. دکارت تقسیم‌بندی سه‌گانه علوم بیکن (شعر، تاریخ و فلسفه) را پذیرفت و یک دسته جدید با نام الهیات نیز به آن افزود. او روش جدید خود را تنها بر بخش فلسفه اعمال کرد که در آن سه زیرشاخه فیزیک و ریاضی و متافیزیک وجود داشتند. تصور می‌شد فقط در این سه بخش می‌توان توقع دانش دقیق داشت؛ بنابراین دکارت تاریخ را علم به معنای واقعی نمی‌دانست (Descartes, 1960: 7). بدین ترتیب آن نگاه مابعدالطبیعی که از یونان آغاز شده بود، به‌رغم همه دگرگونی‌ها، همچنان به حیات خود ادامه داد.

۱-۲. تاریخ همچون علمی جهان‌شمول

دوم؛ این دیدگاه همچنان شناخت را دربردارنده قواعد ضروری و جهان‌شمول می‌داند؛ اما، برخلاف نگاه پیشین، باور دارد که تاریخ می‌تواند ابزاری برای رسیدن به چنین قواعدی باشد. با آغاز عصر روشنگری در سده هجدهم تاریخ شأن ویژه‌ای یافت. تلاش برای سکولار کردن

زندگی انسان در همه ابعاد آن به دوره‌بندی تاریخ تمدن و نگاهی آخرالزمانی انجامید. تاریخ اینک به دو دوره کودکی (دارای روحیه دینی و اسطوره‌ای) و بلوغ انسان (دوران علم و فلسفه) تقسیم می‌شد. نگاهی علمی به تاریخ که در آن کشف روابط علی و معلولی هدف باشد، مطلوب به نظر می‌رسید. از سویی دیگر به چالش کشیدن ادعای مطلق بودن علوم مانند مابعدالطبیعه و نفی وجود جوهر روحانی توسط هیوم که اسباب نگاه از بالا به پایین به تاریخ را فراهم کرده بود و تلاش او برای پیدایش روشی مبتنی بر همدلی^۱ (Sutcliffe1, 2013: 66) زمینه‌ساز توجه بیشتر به تاریخ در این دوران شد.

تاریخ، در جنبش رمانتیسم، حتی جایگاه بالاتری یافت. هر در^۲ (۱۷۴۴-۱۸۰۳)، به‌عنوان یکی از سردمداران این نگاه نوین، برداشتی غایت‌مدارانه به آن داشت؛ اما آنچه نگاه او را از نگاه‌های پیش از خود متمایز می‌کرد، باور او به زمانمندی انسان بود. او مفهوم انسان متکثر را به‌جای انسان واحد نشانده. بدین ترتیب مطالعه تاریخ جوامع دیگر در زمان‌های متفاوت با همدلی بیشتری پیگیری شد (ذاکرزاده، ۱۳۸۸: ۱۸۱-۱۷۹). کانت نسبت به این نگرش رمانتیک‌ها موضع گرفت و از باور روشنگری در تقسیم تاریخ به دوران جهالت و بلوغ انسان دفاع کرد. او بر پایه درک اخلاقی خود از انسان همچون فاعلی خودمختار در رساله ایده‌ای درباره تاریخ عمومی به‌منظور جهان‌وطنی^۳ در پیچه جدیدی را به روی تاریخ گشود و فلسفه تاریخ را ذیل عقل عملی گنجانده (ذاکرزاده، ۱۳۸۸: ۱۰۴). اینک تاریخ صحنه تحقق برنامه طبیعت برای به آزادی رساندن انسان بود و علم تاریخ این تکامل به‌سوی آزادی را روایت می‌کرد. بدین‌سان او تاریخ را با فلسفه درهم آمیخت و به آن معنا بخشید؛ آمیزشی که مورد استقبال شاگردان او شیلر^۴ (۱۷۵۹-۱۸۰۵) و فیشته^۵ (۱۷۶۲-۱۸۱۴) در دو رساله تاریخ جهان چیست و چرا مطالعه می‌شود^۶ و ویژگی‌های دوران معاصر^۷ و سپس شلینگ^۸ (۱۷۷۵-۱۸۵۴) واقع شد. ایده تاریخ‌گرایی در اندیشه هگل با قوت بازتاب یافت. او نخستین درس‌گفتارهای خود درباره فلسفه تاریخ را در ۱۸۲۲-۱۸۲۳ ارائه داد. در این مورد نیز تاریخ جهان‌شمول بشریت پیش رو نهاده شده است. برنامه نهایی تحقق آزادی در معنای تحقق عقلانیت اخلاقی انسان در روابط بیرونی، به طور خاص در دولت، است.

1. sympathy

2. Johann Gottfried von Herder

3. Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht

4. Johann Christoph Friedrich von Schiller

5. Johann Gottlieb Fichte

6. Was heißt und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte

7. Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters

8. Friedrich Wilhelm Joseph Schelling

اگر هگل میان دانش طبیعی و تاریخ تمایز می‌گذاشت، پوزیتیویسم سده نوزدهم با الگوگرفتن از علوم طبیعی به دنبال تاریخ‌نگاری علمی بود. این تاریخ‌نگاری پوزیتیویستی^۱ کار خود را با جمع‌آوری داده‌ها آغاز کرده و سپس با تحلیل آن‌ها می‌کوشید به قوانین کلی حاکم بر جوامع انسانی دست یابد. این تاریخ‌نگاری را می‌توان سرآغاز علم جامعه‌شناسی مدرن توسط افرادی مانند آگوست کنت دانست. اینک تاریخ مانند علوم طبیعی می‌توانست قوانینی عام و ضروری را در اختیار بشر قرار دهد و شأن علم به خود بگیرد. این نگاه در نظریات افرادی مانند مارکس به کمال خود رسید و به تاریخ‌گرایی شهرت یافت؛ جریانی که به ایده پیشرفت در تاریخ باورداشت و هر رویدادی را در بستر گسترده‌تر تاریخی آن درک می‌کرد (گونه‌ای از کل‌گرایی) و می‌کوشید براین اساس آینده را پیش‌بینی کند (نوذری، ۱۳۹۸: ۴۸۹-۴۹۰). این جریان مورد انتقاد بیشتر فیلسوفان معاصر مانند پوپر و تاریخ‌دانان حقوق قرار گرفت. پوپر در کتاب خود با عنوان *قصر مکتب تاریخ‌گرایی* این دریافت از تاریخ را تلاشی برای درک خصوصیات پیشرفت اجتماعی در کلیت خود می‌داند. از دید پوپر همین کل‌گرایی، خطای روش‌شناختی تاریخ‌گرایی است؛ زیرا کل‌ها به‌عنوان مجموعه‌ها نمی‌توانند موضوع مطالعه علمی قرار گیرند (پوپر، ۱۳۹۹: ۹۹-۱۱۱).

۳-۱. تاریخ همچون علم واقعیت جزئی

سوم؛ دیدگاه آخر موضوع اصلی شناخت را امر جزئی می‌داند و به قواعد کلی و ضروری، فلسفه‌های نظام‌ساز و حتی مفهوم‌پردازی بدین است. جایگاه تاریخ در میان اندیشمندان تا سده بیستم فراز و فرود بسیاری را طی کرد. در رویارویی با کسانی که تاریخ را برای کشف قواعد عام می‌خواستند، رویکرد نوکانتیانی چون ویندل‌باند^۲ (۱۸۴۸-۱۹۱۵) و ریکرت^۳ (۱۸۶۳-۱۹۳۶) صحنه را دگرگون کرد. به تقلید از کانت میان طبیعت و جسم انسان که به طبیعت تعلق داشت و روح که عرصه آزادی است، تمایز گذاشته شد. اگر اولی را بتوان با علوم طبیعی (nomothetic) و قواعد عام آن دریافت، دومی از طریق توصیف امر واقع و جزئی، به‌ویژه از طریق تاریخ (idiographic)، به دست می‌آید؛ اما فراتر از باور به این تمایز، ابتکار این فیلسوفان را می‌توان در اذعان به این امر دانست که واقعیت در حقیقت امری جزئی است و چنان‌که ریکرت اشاره می‌کند، قواعد کلی نتیجه انتزاع و اموری ذهنی هستند و نمی‌توانند به‌اندازه تاریخ شناسای واقعیت باشند (Koptzeva, 2009: 249). اینجاست که تاریخ اینک نه

1. Positivist Historiography
2. Wilhelm Windelband
3. Heinrich Rickert

به‌عنوان علمی در میان علوم طبیعی، بلکه چنان علمِ واقعیتِ غیرانتزاعی و ذهنی جایگاهی فراتر از علوم طبیعی یافت و در رأس قرار گرفت. در حقیقت این نگاه نقطه پایانی بود به تصور یونانیان از کلی دانستن وجود.

نگرش بالا منحصر به اندیشه‌های نوکانتی نبود. از دید دیلتای^۱ (۱۸۳۳-۱۹۱۱) و به دنبال نقد او بر متافیزیک، این فقط تاریخ است که می‌تواند به پرسش انسان کیست، پاسخ دهد؛ زیرا از دید او چیزی به نام ذات انسانی وجود ندارد که بتواند به‌صورت پیشینی زندگی را عینیت^۲ ببخشد. هیچ حقیقتی غیرتاریخی وجود ندارد (Gander, 2004: 121 - 136). جزئی دانستن هستی در فلسفه‌های اگزیستانسیالیستی به اوج خود رسید. از این منظر کیرکه‌گور فرد را هستی واقعی می‌دانست که انتزاع به‌عنوان مبنای فلسفه‌های سیستم‌ساز نمی‌توانست آن را تبیین کند (ورنو و وال، ۱۳۷۲: ۱۱۲-۱۱۳). پس دگرگونی و زمان جزئی جدایی‌ناپذیر از هستی است. زمانمندی هستی در اندیشه اگزیستانسیالیست‌های دیگری همچون هایدگر در هستی و زمان مورد تأکید قرار گرفت. تحلیل هستی از طریق تحلیل انسان چنان مظهر وجود Dasein نشانگر آن است که هستی به ذات زمانمند است و «زمان افق ممکن برای فهمیدن وجود به‌طورکلی» و «نام حقیقت وجود است» (ورنو و وال، ۱۳۷۲: ۲۳۳). محدودیت فکر انسان به نظرگاه تاریخی‌اش، چه نزد هایدگر و چه نزد گادامر، به‌اصطلاح «موقعیت»^۳ نامیده می‌شود. گادامر این مفهوم را با مفهوم افق پیوند داد. افق به معنای گستره‌ای از بینایی است که از یک نظرگاه مشاهده‌پذیر است و به زمانمندی و محدودیت تاریخی اندیشه انسانی اشاره دارد (Gander, 2004: 128). این‌گونه بود که با از میان برداشتن سوژه استعلایی، تمایز سنتی میان سوژه و ابژه و دوآلیته دکارتی برداشته و ادعای مطلق بودن علوم طبیعی که شأن تاریخ را به محاق برده بود، به چالش کشیده شد.

۲. کارکردهای تاریخ حقوق

با ذکر اهمیت معرفت‌شناختی تاریخ در کلیت آن، اینک می‌توان به هفت مورد از اهمیت‌های تاریخ حقوق پرداخت. شایان ذکر است هرکدام از موارد پیش‌رو (جز مورد نخست و آخر) پیوندی تنگاتنگی با یکدیگر دارند و تمایز آن‌ها در بسیاری از موارد تنها از باب تأکید بر جنبه‌ای خاص از مطلبی یگانه است.

1. Wilhelm Dilthey
2. Objectification of Life
3. Situation

۲-۱. دستیابی به اصول عام زندگی اجتماعی

در سده نوزدهم، با پیشرفت‌های چشمگیر علم تجربی و دستیابی انسان به بسیاری از قوانین عام طبیعت، این ایده که علوم اجتماعی و حقوق می‌توانند قوانین جهان‌شمول و ضروری خود را کشف کنند، با استقبال روبه‌رو شد. جامعه‌شناسی تاریخی با مطالعه تطبیقی تاریخ جوامع گوناگون، زائیده چنین خواستی بود. تاریخ حقوق ابزار مهمی در این پروژه به شمار می‌آمد (Heyen, 1976: 484).

پاول جان آنسلم فن فوئرباخ^۱ (۱۷۷۵-۱۸۳۳) از نخستین کسانی بود که به دنبال علم‌کردن حقوق بود. او از پرداختن حقوق به مطالعات تطبیقی انتقاد کرد. از دید او، فقط با بررسی همانندی‌ها و ناهمانندی‌ها به صورت تجربی است که ویژگی‌های هر امر و در نهایت حقوق جهانی به دست خواهد آمد. در عمل تاریخ و مطالعه تطبیقی حقوق درهم تنیده شدند. مطالعات فوئرباخ فقط معاصران را در برنگرفت (Vogenaue, 2012: 1124-1127؛ ادوارد گانز^۲ (۱۷۹۷-۱۸۳۹) این مسیر را ادامه داد و اثری چهارجلدی درباره حقوق وراثت نوشت. او نیز به دنبال آن بود که با گردآوری مفردات به حقیقتی برین برسد. این ایده بسیار جهانگیر شد و گوستاو هوگو^۳ (۱۷۶۴-۱۸۴۴) و فردریش آیشهورن^۴ (۱۷۸۱-۱۸۵۴) در آلمان و لرمینیر^۵ (۱۸۰۳-۱۸۵۷) در فرانسه و آستین (۱۷۹۰-۱۸۵۹) در انگلستان به حقوق تطبیقی و نظریه حقوق جهان‌شمول پرداختند (Vogenaue, 2012: 1128).

بنابراین، تاریخ حقوق در پیدایش جامعه‌شناسی تاریخی و مکاتبی که به دنبال حقوق جهان‌شمول تجربی بودند، نقش مهمی ایفا کرد. امروزه با افزایش بی‌اعتمادی به قطعیت در علوم اجتماعی طرح‌های این‌چنینی مورد تردید قرار گرفته‌اند (Roberts, 2001: 21)، بی‌آنکه اعتبار خود را به کلی از دست بدهند^۶ و کسانی که هنوز مایل‌اند در این مسیر گام بردارند، بی‌گمان به تاریخ حقوق نیازمندند.

چنان‌که اشاره شد، این جریان امروزه از مقبولیت پیشین برخوردار نیست، اما هنوز پژوهشکده‌ها و دانشگاه‌هایی هستند که میراث‌دار آن باشند. به‌ویژه در آلمان، این مؤسسات به تاریخ حقوق همچون دانشی حرفه‌ای و نظری و فارغ از کاربرد آنی آن می‌نگرند. آن‌ها اغلب

1. Paul Johann Anselm Ritter von Feuerbach

2. Eduard Gans

3. Gustav Hugo

4. Karl Friedrich Eichhorn

5. Eugene Lerminier

۶. برای نمونه حضرتی در این خصوص می‌نویسد که مورخان همواره به دنبال شرح تاریخی مبسوط بوده‌اند و نه تقلیل آن به گزاره‌های فرازمانی و فرامکانی. تاریخ علم نام‌هاست و نه متغیرها (حضرتی، ۱۴۰۱: ۲۷). او از ترجیح توصیف به تحلیل در نوعی از تاریخ‌نگاری سخن می‌گوید که آن را «توصیف فربه» می‌نامد (حضرتی، ۱۳۹۹: ۷۵).

مواد درسی مرتبط با تاریخ حقوق را برای دانشگاه‌هایی که در آن‌ها فعالیت می‌کنند، فراهم می‌آورند. هدف درک بهتر مبانی حقوق است و به همین دلیل اغلب در ضمن رشته «مبانی حقوق»^۱ تدریس می‌شوند. برای نمونه:

۱. یکی از دو بخش اصلی مرکز پژوهش‌های تاریخ حقوق دانشگاه مونیخ، با نام لئوپولد وگنر^۲ و در امتداد راه او، به کلی وقف تاریخ حقوق باستان و مطالعات پایپروس شده است.^۳

۲. در دانشگاه هایدلبرگ، بخش مهمی از پژوهش‌های تاریخ حقوق در مؤسسه «دانش حقوق تاریخی» که در سال ۱۹۱۸ به یاد مامسن ایجاد شد، به مطالعات باستان، به طور تخصصی تاریخ حقوق روم و به‌ویژه تأثیر آن بر حقوق مدنی آلمان، همچنین مسائل روش‌شناختی می‌پردازد. در دانشگاه هایدلبرگ، برخلاف بسیاری از دانشگاه‌های دیگر، رشته مستقلی به نام «تاریخ حقوق و مطالعه تطبیقی تاریخی حقوق» وجود دارد که یادآور سنت نظریه حقوق جهان‌شمول در سده نوزدهم است.^۴

۳. در دانشگاه گوتته فرانکفورت، هر ترم، دو درس در زمینه تاریخ حقوق و تاریخ حقوق اساسی ارائه می‌شوند که در آن‌ها ادوار مختلف تاریخ حقوق و تکامل تاریخی نهادهای حقوقی به طور سراسری بررسی می‌شوند.^۵

۴. تاریخ حقوق دانشگاه گوتینگن نیز یکی از چهار بخش خود را به حقوق روم و حقوق مشترک^۶ اختصاص داده است.^۷ این دانشگاه همچنین پروژه «تاریخ تدوین قانون» را به‌عنوان پژوهشی بنیادین پیش می‌برد.

۵. تاریخ‌نگاری پژوهشگاه‌ها با رویکرد تطبیقی را نیز می‌توان در این دسته قرار داد. نمونه بارز آن پروژه مؤسسه تاریخ حقوق اروپائی ماکس پلانک^۸ با نام «تاریخ روش و فرایندهای حقوقی» است. مؤسسه تاریخ حقوق دانشگاه گوتته نیز پروژه‌ای را با نام «سازوکارهای قضائی و غیرقضائی حل اختلاف»^۹ (LOEWE) در دست اجرا دارد. این پژوهش میان‌رشته‌ای و بین‌المللی است و حتی برخی چین‌شناسان در آن مشارکت دارند. هدف بررسی دوره‌ها،

1. Grundlagen des Rechts

2. Leopold Wegner

3. <https://www.jura.lmu.de/de/fakultaet/einrichtungen/institute/leopold-wenger-institut-fuer-rechtsgeschichte/abteilung-a-antike-rechtsgeschichte-und-papyrusforschung>

4. <https://www.jura.uni-heidelberg.de>

5. https://www.jura.uni-frankfurt.de/67968332/Rechtsgeschichte_im_Grundstudium_der_Rechtswissenschaft

6. Jus Commune

7. Abteilung für Römisches und Gemeines Recht

8. <https://www.uni-goettingen.de/de/86987.html>

9. Max-Planck-Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie

10. Außergerichtliche und gerichtliche Konfliktlösung

فرهنگ‌های مختلف و الگوها و مدل‌های حل اختلاف در گستره زمانی و مکانی وسیع است.^۱

۲-۲. جایابی حقوق در زمینه اجتماعی آن

حقوق پدیده‌ای اجتماعی است. هیچ دانشی به اندازه تاریخ حقوق انسان را با این واقعیت آشنا نمی‌کند. پژوهش‌های تاریخی با کنار هم نهادن ابعاد گوناگون زندگی جمعی انسان‌ها در دوره‌ای خاص، پیوند میان این ابعاد را تا حدودی کشف می‌کند. این امر از دو جنبه دارای اهمیت است: نخست؛ نفی نگاه جزیره‌ای به حقوق که مورد ادعای دگماتیسم حقوقی^۲ است. دوم؛ اثبات فاعلیت و خودمختاری حقوق که مورد تردید اندیشه‌های انتقادی و مارکسیستی است و عینیت و حیثیت حقوق را به عنوان رشته‌ای علمی رد می‌کند. شاید ذکر نمونه نظریه جامعه‌شناختی حقوق از نیکلاس لومان^۳ (۱۹۲۷-۱۹۹۸) بتواند تا حدی گویای مطلب باشد.

لومان در نظریه خود که از داده‌های تاریخی استنتاج شده، کوشش کرده است نقش حقوق را در زندگی جمعی شناسایی کند. در این نظریه جامعه‌شناختی، همگام با کلسن و هارت، حقوق تشکیل شده از مجموعه از هنجارها است؛ لیکن هنجار معنایی اجتماعی به خود می‌گیرد. آن‌ها را می‌توان مجموعه‌ای از انتظارات دانست که علی‌رغم برآورده نشدن همچنان حفظ شده‌اند (Rogowski, 2023: 39). توضیح آنکه از دید لومان ویژگی بارز جامعه مدرن در نسبت با سایر جوامع تقسیم کار بالا و تفکیک نقش‌هاست. این امر پیچیدگی بسیاری را ایجاد می‌کند که نیازمند ساده شدن است. افراد با انتظاراتی که از یکدیگر دارند، جهان مدرن را برای خود ساده می‌کنند (Rottleuthner, 1989: 783). از یک سو این امکان وجود دارد که انتظارات برآورده نشوند و از سوی دیگر همه انتظارات افراد برآوردنی نیستند. بدین صورت به سیستمی نیاز است که انتظاراتی را که باید برآورده شوند، مشخص کند. این امر از طریق تعمیم‌دهی انتظارات در سه بعد زمانی (عطف به آینده)، نهادی (دربرگرفتن اشخاص ثالث) و محتوایی (انتزاعی تر شدن) صورت می‌گیرد (Rogowski, 2023: 39) که به خلق قواعد حقوقی می‌انجامد.

بنابراین، او با نشان دادن روند تکامل حقوق، از جوامع نخستین و با گذر از جوامع دارای فرهنگ پیشرفته (مانند روم و یونان) به جوامع مدرن، ایجاد حقوق موضوعه مدرن را امری

1. [https://www.jura.uni-frankfurt.de/68008691/Projekte_des_Instituts_f%C3%BCr_Rechtsgeschichte\)%D8%9B](https://www.jura.uni-frankfurt.de/68008691/Projekte_des_Instituts_f%C3%BCr_Rechtsgeschichte)%D8%9B)

۲. دگماتیسم حقوقی به نظریه‌ای گفته می‌شود که در پی جدا کردن حقوق از هر امر غیرحقوقی مانند تاریخ یا جامعه‌شناسی است. بر این اساس قواعد حقوقی معتبر از ریشه‌های تاریخی و زمینه‌های اجتماعی خود جدا و به عبارت دیگر پالوده می‌شوند.

3. Niklas Luhmann

تصادفی و برای حل دشواری‌های ویژه این‌گونه از حیات جمعی می‌داند (Rogowski, 2023: 41). پلورالیسم در جامعه مدرن بیش از هر چیز اقتضای آن را دارد که حقوق بنیاد خود را در اصولی مابعدالطبیعی نیابد. در غیر این صورت ارزش‌های خاصی بر بخش بزرگی از جامعه تحمیل و نظام حقوقی از زندگی روزمره انسان‌ها جدا می‌شود و به آرامی مشروعیت خود را دست می‌دهد (Murphy, 1984: 33-34)؛ بنابراین او برخلاف دگماتیسم حقوقی ویژگی اصلی حقوق را در ماهیت آن (برای نمونه هنجاربودگی قواعد) نمی‌بیند؛ بلکه آن را با کارکرد اجتماعی‌اش شناسایی می‌کند.

اما حقوق در عین وابستگی به زندگی اجتماعی دارای حدی از خودمختاری است؛ زیرا یک سیستم اجتماعی است؛ بدین معنا که از محیط اطراف خود از طریق استقرار و تثبیت کردن تمایز بین درون و بیرون مجزا است (Rottleuthner, 1989: 780). سیستم‌های اجتماعی خود بسته، خود آفرین^۱ و خودمختار هستند و هرکدام کد، برنامه و کارکرد خاص خود را دارند (Rottleuthner, 1989: 784). کدها مبنایی برای تمایزگذاری دوگانه برحسب مثبت و منفی هستند. آن‌ها امور واقع را شناسایی و معنادار می‌کنند (Rogowski, 2023: 43-33). همچنین برای شناسایی و توصیف هر سیستم توسط خود نیز به کار گرفته می‌شوند. در حقوق کدگذاری به صورت دسته‌بندی داده‌ها در دوگانه قانونی/غیرقانونی (دوگانه خاص نظام حقوقی) رخ می‌دهد. در نتیجه هر سیستم در استقلال از سایر سیستم‌ها است و ساختار اجتماعی مدرن، در تعارض با نگاه مارکسیستی، شکلی افقی و غیر عمودی به خود می‌گیرد (Bognár, 2013: 137-152). بدین صورت در عین درک تاریخ‌مندی حقوق و پیوند قوی آن با جامعه، فاعلیت و خودمختاری آن نفی و حقوق به زائیده (به اصطلاح مارکسیستی روبنا) سایر سیستم‌های اجتماعی فروکاسته نمی‌شود.

برای رسیدن به چنین دریافتی از حقوق، باید به سبکی از تاریخ‌نگاری حقوق پایبند بود که آن را تاریخ‌نگاری بیرونی می‌نامند؛ تاریخ‌نگاری‌ای که می‌کوشد نسبت حقوق با سایر بخش‌های جامعه را نشان دهد. در فضای آنگلو ساکسون و در سنت حقوقی کامن‌لا، هورویتز^۲ با کتاب *دگرگونی در حقوق آمریکا*^۳ و مکتب واریک^۴ به رهبری ادوارد پالمر تامپسون^۵ (۱۹۲۴-۱۹۹۳) چنین رویکردی را پیش گرفتند. اولی به دنبال اثبات اثرگذاری دگرگونی‌های سیاسی و اقتصادی بر کامن‌لا بود و دومی می‌کوشید به پیوند میان حقوق، طبقه، نژاد و جنسیت

-
1. Autopoiesis
 2. Morton Horwitz
 3. The Transformation of American Law, 1780-1860
 4. Warwick
 5. Edward Palmer Thompson

بپردازد. بیرون از این حلقه نیز داگلاس هی^۱ با کتاب تأثیرگذار خود با نام *درخت مرگبار انگلیس، جرم و جامعه در انگلستان سده هجدهم*^۲ منطقی بودن مجازات‌ها را پیش از اصلاحات در سده هجدهم، با توجه به شرایط اجتماعی دوران، نشان داد (Phillips, 2010: 297 - 298). چنین سبکی از تاریخ‌نگاری را می‌توان «تاریخ بستر حقوقی» نیز نامید (Hespanha, 2004: 46). این تاریخ‌نگاری نمی‌تواند در تاریخ‌نگاری مفهومی خلاصه شود (Hespanha, 2004: 49).

۲-۳. جلوگیری از مفهومی شدن حقوق و طرد دگماتیسم حقوقی

توضیح داده شد که حقوق بر پایه نیازهای موجود جامعه شکل می‌گیرد و نه بر بنیاد اصولی انتزاعی؛ امری که درک آن از انجماد و تقدس نهادهای حقوقی و درنهایت بازدارندگی آن‌ها در حل مسائل اجتماعی جلوگیری می‌کند. در تقابل با نگاه تاریخی به حقوق، دگماتیسم بسترگرایی تاریخی را منکر می‌شود و نهادها و دگم‌ها را، به‌عنوان امری برخاسته از ذات اشیاء یا عقلانیت، ضروری نشان می‌دهد (Hespanha, 2004: 46).

نظریه‌ها و ایدئولوژی‌های حقوقی میل به مفهومی شدن دارند. چنان‌که در بخش نخست شرح داده شد، تاریخ در کنار نقش خود برای برخی اندیشمندان در تعمیم‌دهی و مفهوم‌سازی، کارکردی انتقادی‌تر نیز ایفا می‌کند و آن نقد تفکر مفهومی و بازگشت به امر جزئی‌زمانمند است. این استدلال نه‌فقط دگماتیسم حقوقی، بلکه حتی نظریات جامعه‌شناسی و جهان‌شمول حقوق را نیز در برمی‌گیرد؛ از جمله نظریه لومان با مفاهیمی مانند سیستم، زیرسیستم، کد، خودآفرینی یا نظریه مارکسیستی با مفاهیمی مانند روبنا، زیربنا و طبقه (Roberts, 2002: 22). از دید برخی تاریخ‌نگاران چنین مکاتبی نمی‌توانند از آزمون معرفت‌شناختی نومینالیستی سرفراز بیرون آیند (Michalsen, 2004: 69). در هر صورت، در این موارد نیز تاریخ حقوق عهده‌دار نشان‌دادن خطاهای این نظریه‌ها در تعمیم‌دهی و مفهوم‌پردازی است. چنین شکلی از تاریخ‌نگاری حقوق می‌تواند ارتباط حقوق با جامعه را به‌جای طرح نظریه‌های کلان و تکاملی، از طریق پیوند هر نظام حقوقی با ارزش‌های خاص آن جامعه، برای نمونه پیوند بازار آزاد با نظام حقوقی آمریکا یا کرامت انسانی با نظام حقوقی کشورهای اروپایی، نشان دهد. این‌گونه تاریخ حقوق جای خود را به «تاریخ‌های حقوق» خواهد بخشید (Whitman, 2004: 76-79). در حقیقت تاریخ حقوق با شعار «فکر نکن! نگاه کن!» حقوق را از مفهومی شدن بازمی‌دارد و واژگان را به زندگی روزمره بازمی‌گرداند و ذهن را از جادوی ذهن توسط مفاهیم ایدئولوژی‌های حقوقی‌ای که از زندگی روزمره و نیازهای جامعه فاصله گرفته‌اند می‌رهاند،

1. Douglas Hay

2. Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth Century England

زیرا به تعبیر ویتگنشتاین، خطاهای آن‌ها را تبیین نمی‌کند، بلکه نشان می‌دهد (Kenichi, 2003: 50).

۲-۴. تقویت اندیشه‌ی زمینه‌گرا

متداول‌ترین دفاع از تاریخ حقوق، تقویت اندیشیدن زمینه‌گراست. تردیدی نیست که آموزش بیش از انتقال اطلاعات، به دنبال تقویت برخی مهارت‌ها است. اندیشیدن زمینه‌گرا یکی از مهم‌ترین مصادیق است. تفکر زمینه‌گرا را گونه‌ای از اندیشیدن می‌دانند که به بستری که در آن تکلیفی انجام می‌شود، توجه می‌کند. در چنین اندیشیدنی، اندیشنده باید با شناخت مناسب از تنظیمات ذهنی خود، شرایط عام را با تکالیف خاص منطبق کند (Marzano, 1987: 1-2). برخی تفسیری فلسفی‌تر و افراطی‌تر از این مفهوم ارائه داده‌اند که مستلزم نفی هر گونه جدایی میان سوژه و ابژه است. از چنین منظری اساس اندیشه غربی که در دوآلیته دکارتی و شکاف پرنشاندنی او میان سوژه و ابژه به اوج می‌رسد، بر نفی تفکر زمینه‌گرا بنیان نهاده شده و خود و آموزش مبتنی بر آن نیازمند تجدیدنظر جدی است (Westerlund, 1999: 94-103).^۱

اندیشیدن زمینه‌گرا در حقیقت در تعارض با برخورد دگماتیستی با حقوق است. چنین اندیشیدنی از تعمیم ناروا پرهیز می‌کند؛ زیرا می‌داند مفاهیم برخاسته از بستر خود هستند و برای تسری آن‌ها بر بستری دیگر باید با آن هماهنگ شوند؛ بنابراین اندیشیدن زمینه‌گرا نیازمند تطابق پرونده با شرایط تاریخی و اجتماعی خود است (Jarvist & Coleman, 1995: 1604). چنین توانایی به دنبال دانش مفصل درباره‌ی زمینه انجام تکلیف (پرونده) است؛ دانشی که از جنس آگاهی فرهنگی است (Jarvist & Coleman, 1995: 1606).^۲ روشن است که چنین

۱. جارویس و کولمن از رقص آفریقایی به‌عنوان آموزشی زمینه‌گرا نمونه می‌آورند که در آن، برخلاف آموزش نت‌محور اروپایی، آموزش در خلال وحدت با دیگران و مشارکت در عمل صورت می‌گیرد (Jarvis & Coleman, 1995, 1606).

۲. پژوهش‌های هیرش در ایالات متحده نشان‌دهنده دانش فرهنگی ضعیف دانشجویان حقوق بود. این پژوهش درباره‌ی ۱۴۴ دانشجو تازه‌وارد در دانشگاه حقوق ویک فورست (Wake Forest) در ۱۹۸۹ است. از اینان خواسته شد تا به ۲۵۰ مطلب از دیکشنری سواد فرهنگی هیرش Dictionary of Cultural Literacy پاسخ دهند. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که میانگین ۲۴ درصد پاسخ‌ها درست بوده است. ادعا شده است که این دانش فرهنگی می‌تواند از سه منظر برای دانشجویان حقوق مفید باشد:

الف: چنانکه اشاره شد تطبیق پرونده با شرایط فرهنگی-اجتماعی ویژه آن

ب: ارتباط بهتر با موکلینی که دارای زمینه اجتماعی، فرهنگی، قومیتی و اقتصادی گوناگون هستند.

پ: درک اشاره‌های فرهنگی و استعاره‌هایی که در متون حقوقی است (مانند شمشیر داموکلس یا جام شوکران)

توانایی از به‌خاطر سپاری و تسری ساده‌دسته‌ای از اطلاعات به شرایط نو فراتر می‌رود و نیازمند تحلیل داده‌هاست. این همان اندیشیدن انتقادی است. این دو مهارت در سه سطح متفاوت به حقوق‌دانان یاری می‌رسانند:

الف: در سطح مطالعه و نظریه‌پردازی: درک از حقوق همچون پدیده‌ای اجتماعی و فهم میان‌کنش آن با سایر حوزه‌های اجتماعی ناگزیر بدین نتیجه می‌انجامد که فهم حقوق با مطالعه صرف حقوق موضوعه به دست نمی‌آید. به‌ویژه در حقوق اساسی این امر مورد تأکید حقوق‌دانانی است که نگاه جامع‌تری به حقوق دارند. از این منظر تاریخ حقوق اساسی بخشی از حقوق اساسی است، هرچند همه آن نیست. برای فهم حقوق اساسی باید ساختار سیاسی - اجتماعی زمان را فهمید و از متن قانون اساسی و تفسیر آن فراتر رفت. نمی‌توان حقوق اساسی را به متن قانون اساسی محدود کرد (Böckenförde, 2004: 341).

از سویی دیگر، هرچند برخی جریان‌های فکری نو به مفهوم‌پردازی و انتزاع بدین هستند، انسان در سطح مطالعات نظری از درک واقعیت در چارچوب مفاهیم گریزی ندارد. انسان نیازمند است تا اطلاعات گذشته را برای حل مشکلات نو مورد استفاده قرار دهد و این امر تنها در صورتی ممکن است که ویژگی‌های یگانه موقعیت پیشین کنار گذاشته شده تا بر تجربه نو سرایت‌پذیر شوند. در نظریه‌پردازی، ذهن از سطح مفاهیم فراتر رفته و ارتباط بین آن‌ها را در چارچوب فرضیه‌هایی که باید قوانین عینی را نشان دهند، کشف می‌کند؛ اما حتی در سازوکارهای ساده‌تر ذهنی، مانند تمثیل، ذهن باید وجوه همانند و ناهمانند را شناسایی کند تا حکم به ناروا از موضوعی به موضوع دیگر سرایت داده نشود.

چنین تسری‌های ناروایی را می‌توان در سرایت برخی مفاهیم تاریخ اروپا به کشورهای دیگر، به دلیل اروپامحوری سده‌های اخیر یافت. برخی اصرار دارند موضوعات تاریخی در سایر کشورها را در چارچوب مفاهیم برخاسته از تاریخ غرب بفهمند. بدین منظور برخی شواهد تاریخی در کشورهای مقصد نادیده گرفته شده و برخی دیگر با پیش‌داوری تفسیر می‌شوند. نسبت‌دادن فنودالیسم، نظام اجتماعی غالب در سده‌های میانه در اروپا به تاریخ ایران، به‌رغم وجود تفاوت‌های جدی برخاسته از تمرکز قدرت بیشتر یا ابر نظریه‌هایی مانند استبداد شرقی می‌تواند نمونه‌ای از چنین خطاهای معرفت‌شناسانه باشند. بررسی‌های دقیق‌تر تاریخی می‌توانند کاستی‌های این نظریات را نشان دهند.^۱

See: Vance, Richard P.; Prichard, Robert W., "Measuring Cultural Knowledge of Law Students", *Journal of Legal Education*, Vol. 42, No. 2, 1992, 233-239

۱. برای نمونه، رک: کاتوزیان، همایون (۱۳۷۷)، «فره ایزدی و حق الهی پادشاهان»، *اطلاعات سیاسی و اقتصادی*، شماره ۱۲۹-۱۳۰، صص ۴-۱۹.

امروزه بسیاری از پژوهشگاه‌ها به دنبال روشن کردن برهم‌کنش حقوق و سایر بخش‌های زندگی اجتماعی هستند. برای نمونه، مؤسسه تاریخ حقوق دانشگاه گوتینگن پروژه‌هایی همچون «تاریخ حقوق خانواده و ارث در اروپا»، «مطالعات جنسیتی در حقوق»، «حقوق و ادبیات» و «حقوق والدین در حقوق ایالت نیدرزاکسن» را طراحی و اجرا کرده است که همه آن‌ها درون‌مایه‌ای میان‌رشته‌ای دارند.^۱ دانشگاه مونستر نیز پژوهش‌های مرتبط با رابطه حقوق، سیاست و مذهب را بسیار جدی پیگیری کرده است. پروژه لئونارد لسیوس^۲ در چارچوب همکاری علمی «مذهب و سیاست» یک نمونه از آن‌هاست که بر روی لسیوس به‌عنوان یکی از متألهان و حقوق‌دان‌های برجسته سده ۱۶ تمرکز دارد.^۳ پژوهش دیگر عبارت است از «فرایند دگماتیسم در حقوق و مذهب».^۴

در ایران کتاب‌ها و پژوهش‌های برجسته در زمینه تاریخ حقوق، در عین ارزشمند بودن، فاقد نگاه زمینه‌گرا هستند. برای نمونه، کتاب *سرگذشت قانون نوشته علی پاشا صالح* (۱۳۹۷) که صفحه ۲۲۹ تا ۳۱۱ خود را به دوران معاصر اختصاص داده، حتی یک سطر نیز به اثرگذاری دگرگونی‌های سایر جوانب زندگی اجتماعی، مانند اقتصاد، مذهب یا سیاست، بر حقوق نپرداخته است. کتاب *تحول نظام قضایی ایران در دوره پهلوی اول* (۱۳۹۲)، نوشته حسن زندیه، نیز از این قاعده مستثنی نبوده و درحالی‌که در صد صفحه (از صفحه ۱۷ تا ۱۱۷) از چالش‌های نظام کهن قضایی و دگرگونی‌های دوران مدرن سخن رانده است، جز برخی تحولات فکری، هیچ اشاره‌ای به برهم‌کنش میان تغییرات نظام حقوقی و نیازهای اقتصادی و اجتماعی جامعه ندارد. این در حالی است که نسل نوگراتر با نگاهی جامع‌تر به تاریخ حقوق می‌نگرند.

ب: در سطح تفسیر قوانین: اگر پذیرفته شود که حقوق زاییده نیازهای دوران است و حقوق‌دان باید به‌عنوان بخشی از رشته خود شرایط پیدایش هر نهاد حقوقی را کشف کند، آنگاه تفسیری از قاعده‌های حقوقی مطلوب است که در راستای رفع بهتر نیازهای جامعه باشد و نه اینکه تنها از منطقی درونی پیروی کند؛ بنابراین بسیاری از نظام‌های حقوقی تفسیر منشأگرا را حداقل در برخی عرصه‌های حقوقی نمی‌پذیرند و در مواردی مانند تفاسیر مرتبط

در این مقاله نویسنده با قیاسی بسیار بدوی از قاعده ارشدیت در اروپا به فهمی به‌کلی اشتباه از پیوند فره ایزدی و قدرت شاهان باستانی می‌رسد.

1. <https://deutsche-rechtsgeschichte.uni-goettingen.de/>

2. Leonard Lessius

3. <https://www.jura.uni-muenster.de/de/institute/institut-fuer-rechtsgeschichte-lehrstuhl-jansen/lessius-projekt>

4. https://www.uni-muenster.de/Religion-und-Politik/aktuelles/2010/feb/News_Tagung_Dogmatisierungsprozesse.shtml?

با حقوق بشر تفسیر زمینه‌محور یا هدف‌محور را مبنا قرار می‌دهند. برای نمونه، دادگاه فدرال قانون اساسی آلمان در پرونده «پرنس سریا»^۱ حقوق را بازتاب‌دهنده واقعیت‌های سیاسی و اقتصادی زمان خود دانست و در نتیجه، با تغییر این واقعیت‌ها، دادگاه باید قانون قدیم را در پرتو دگرگونی‌های جدید تفسیر کند (Arshakyan, 2013: 1323-1324).

این امر منحصر به پرونده‌های حقوق بشری نیست. در موارد دیگر نیز ممکن است زمینه پرونده، تفسیر لفظی یا منطقی را از دامنه تفاسیر ممکن حذف کند. برای نمونه، هرچند در سال ۱۹۶۴ هیئت‌امنای دانشگاه برکلی در واکنش به برخی اعتراض‌ها وجود آزادی‌های آکادمیک را در عباراتی دارای اطلاق بیان کرد^۲، قضات و حقوق‌دانان کلاس‌های درس و امتحانات را از دامنه این آزادی مستثنا و آن را به فضای عمومی دانشگاه محدود کردند (Selznick, 2003: 181).

در ایران تفسیر لفظی واژه دولتی در اصل ۱۷۳ قانون اساسی برخلاف فلسفه و کارکرد اصلی دادگاه‌های اداری (دیوان عدالت) رسیدگی به شکایات در این نهاد را محدود به شکایات علیه دولت در معنای قوه مجریه یا سایر نهادهایی کرده که در ماده ۱۰ قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری مصوب ۱۳۹۲ نام‌برده شده‌اند. امری که بسیاری از نهادهای عمومی را از دامنه نظارت دیوان، علی‌رغم کارکرد عمومی آن‌ها، خارج کرده و برخلاف مسلمات حقوق اداری است.

پ: در سطح انطباق قانون با پرونده: در این سطح قاضی و وکیل باید بکوشند ویژگی‌های خاص هر پرونده را در هنگام اعمال قوانین و مقررات بر آن‌ها لحاظ کنند. وکیلی که بتواند به قاضی ثابت کند پرونده به دلایل ویژه خود باید از شمول برخی قوانین خارج شده یا تحت شمول مقررات دیگری قرار گیرد، سرنوشت پرونده را تغییر داده است.

۲-۵. گسترش تخیل حقوقی

تاریخ حقوق گوناگونی نهادهای حقوقی را در بسترها و شرایط متفاوت و در پاسخ به نیازهای متفاوت نشان می‌دهد. این گوناگونی گاه آن‌چنان بیننده را شگفت‌زده و به وجد می‌آورد که اصرار بر نهاد حقوقی‌ای خاص را، به‌عنوان راهکاری برای همه دوره‌ها و مکان‌ها، بی‌منطق خواهد یافت. همچنین مفاهیم حقوقی گاه ترکیبی از زیر مفاهیم‌های جزئی‌تر هستند که جز تاریخ هیچ دلیل منطقی‌ای برای ترکیب آن‌ها با یکدیگر وجود نداشته است. تاریخ حقوق با

1. Princess Soraya

2. The content of speech or advocacy should not be restricted by the University

نشان دادن تصادفی بودن (نه به معنای بی‌دلیل بودن بلکه به معنای نداشتن پیوند ذاتی منطقی) این پیوندها امکان فراتر رفتن از آن‌ها را فراهم می‌کند. بدین صورت راهکارهای بیشتری برای مشکلات امروزی تصورپذیرند که از آن با نام گسترش تخیل حقوقی نام‌برده می‌شود.^۱

بر همین اساس، در ۱۰ ژوئن ۱۹۶۰ گزارشی از کمیته تاریخ حقوق دانشگاه هاروارد به اعضای هیأت علمی ارائه شد که بر اساس آن دانشکده در حال تبدیل شدن به مدرسه‌ای برای تربیت وکلای حرفه‌ای برای شرکت‌های تجاری است. گزارش بازتاب‌دهنده نیاز به بازطراحی دوره آموزشی به‌نحوی بود که دانشجویان دیدگاه جامع‌تری از نقش قانون در جامعه کسب کنند و به همین دلیل از سال ۱۹۶۰ دوره‌ای با نام «توسعه حقوق و نهادهای حقوقی»^۲ به‌عنوان درسی اجباری به دروس سال اول اضافه شد که محتوای اصلی آن تاریخ حقوق بود (Caliguire, 2025: 777). جالب آنکه از نظر پروفیسور لین هانت^۳، استاد دانشگاه هاروارد، هرچقدر بررسی تاریخی از مسائل کنونی فراتر رفته و گذشته دور را مورد کنکاش قرار دهد، به دلیل نامأنوس بودن مطالب، بیشتر می‌تواند تخیل حقوقی را گسترش دهد، زیرا تمرکز را از مسائل معاصر فراتر می‌برد (Caliguire, 2025: 792).

ذکر یک نمونه از تصادفی بودن رویدادهای تاریخی خالی از فایده نیست. درحالی‌که دولت مدرن در جهان معاصر در چارچوب دولت ملی مجسم شده است، میان این دو مفهوم پیوندی ذاتی وجود ندارد. امروزه فرایند جهانی شدن و درهم‌آمیختگی شدید اقتصادی کشورها گذر از برخی مفاهیم مانند حاکمیت ملی را گریزناپذیر کرده است. هرچند به نظر نمی‌رسد گذر از دولت‌های ملی بدین سادگی ممکن بوده یا مطلوب باشد؛ اما در هر صورت تجدیدنظر در برخی مفاهیم بنیادین حقوق عمومی مانند حاکمیت، نمایندگی و دموکراسی مورد توجه حقوق‌دانان است. تاریخ حقوق در این راستا ابزاری اساسی است. با تصادفی نشان دادن پیوند مفاهیم نام‌برده با یکدیگر، امکان افکندن طرح نو فراهم می‌شود. به‌ویژه پس از فروپاشی شوروی تاریخ حقوق بین‌الملل جان تازه‌ای یافت؛ چراکه می‌بایست از میان رفتن نظم سابق را که بر مبنای برابری دولت و عدم مداخله بود، نشان می‌داد و زمینه آغاز نظام جهان‌شمول نوین را فراهم می‌کرد. جالب آنکه جریان مخالف از سوی پست‌مدرن‌ها نیز، برای به چالش کشیدن این

۱. یکی از راه‌های گسترش این تخیل گونه‌ای تاریخ‌نگاری است که آن را «تاریخ‌نگاری جایگزین» می‌نامند. در این شیوه از تاریخ‌نگاری پدیدآورنده اثر به‌طور آگاهانه نقطه‌ای از تاریخ را در نظر می‌گیرد و سپس با دگرگون کردن آن، پیامدهای خیالی و متفاوت آن با رویدادهای تاریخی واقعی را دنبال و اینگونه از ذهن مخاطب آشنایی‌زدایی می‌کند (نورائی و رضایی، ۱۳۹۹: ۳۰۱).

2. Development of Law and Legal Institutions
3. Lynn Avery Hunt

برنامه به تاریخ حقوق دست یازید تا ناپیوستگی تاریخ و نبود سیر قطعی تکاملی در آن را بنمایاند و اجازه ندهد تا نظم موجود به‌عنوان سرنوشت محتوم بشری نمایانده شود.^۱ همین مطلب را می‌توان دربارهٔ ایجاد جامعهٔ مدرن نیز مطرح کرد. ایدهٔ تصادفی بودن^۲ یا مشروط بودن تاریخ نشان می‌دهد، زنجیره‌ای از رویدادها که منجر به ایجاد این جامعه شدند، نه سرنوشتی از پیش مقدر، بلکه سلسله‌ای از نتایج مشروط بوده‌اند که می‌توانستند به شکل دیگری هدایت شوند.

مفهوم تصادفی بودن رویدادها برای پرهیز از روایت‌سازی افراطی از تاریخ و حال‌گرایی^۳ (گرایش به تفسیر گذشته با معیارها و مفاهیم زمان حال) امری لازم است؛ زیرا نشان می‌دهد که حال موجود، در گذشته به‌هیچ‌وجه قابل‌پیش‌بینی نبوده است. این امر ما را از مغالطه‌های بسیاری رهایی می‌بخشد؛ چنان‌که دادستان کل ایالات متحده، الیزابت پرلوگاری^۴، در پروندهٔ *United States v. Rahimi* اشاره می‌کند، سکوت قانون‌گذار در بسیاری از موارد تنها به دلیل ناآگاهی او از شرایط محتمل در آینده است و هیچ پیام دیگری، مثلاً بستن آگاهانهٔ دست آیندگان و ایجاد محدودیت، ندارد (Caliguire, 2025: 792).

۲-۶. جایابی درست گذشته در زندگی امروز

تاریخ حقوق به شیوهٔ متناقض‌نمایی انسان را از گذشته می‌رهاند و این کار را به سه صورت انجام می‌دهد:

نخست: مشروعیت‌زدایی از نقش مشروعیت‌دهندهٔ خود: تاریخ حقوق همواره نقشی مثبت ایفا نمی‌کند؛ بلکه گاه ابزاری برای مشروعی‌دهی به برخی نهادهای سنتی است که جز تکرار خود در تاریخ چیزی دیگری برای ارائه ندارند. بدیهی است که با پذیرش تاریخ‌مندی نهادهای حقوقی، دیگر نمی‌توان نهادهایی را که پاسخگوی نیازهای زمان نیستند، به‌صرف سابقه‌دار بودن پذیرفت. رد نگاه خطی به تاریخ نیز می‌تواند یکی دیگر از راه‌های مشروعیت‌زدایی از نهادهای موجودی باشد که در خدمت نیازهای روز نیستند. برحسب نگاه خطی هر نهادی نتیجهٔ تکامل نهادهای گذشته و روندی اجتناب‌ناپذیر است. در حقیقت تاریخ حقوق در این کارکرد، حتی از خود نیز افسون‌زدایی می‌کند (Hespanha, 2004: 42-43) و نشان می‌دهد که حفظ همهٔ میراث گذشته لازم نیست. گاه باید بخشی از آن را فراموش کرد (Klenner, 2004:)

1. Koskeniemi, Martti, "Why History of International Law Today?" , *Zeitschrift des Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte*, Vol. 2004, 2004, 61-66.

2. Historical contingency

3. Presentism

4. Elizabeth Barchas Prelogar

57). تاریخ حقوق جایی است که دیگر استخوان‌های اجدادی به کار نمی‌آیند (میرزا ملکم خان، ۱۳۲۷: ۵۵ و ۲۱۰). تاریخ حقوق محافظه‌کار نیست!

درست است که گذشته نباید الگوی آینده باشد؛ اما انسان دستاوردهای تمدنی خود را بر هیچ بنا نکرده، بلکه حال برخاسته از انباشت تجارب گذشته است. انسان در کلیت خود نیز دارای حافظه است و این حافظه تاریخ است. تاریخ حقوق نشان می‌دهد چگونه گذشتگان با در نظر گرفتن امکانات محدود خود راهکارهایی برای مشکلات زمان‌شان یافتند و وضعیت امروزین را شکل دادند؛ و چگونه باید با پای گذاشتن بر واقعیات امروز، امکانات فراتر رفتن از آن را یافت. به عبارت دیگر تاریخ حقوق از غرور بیجا و اعتیاد به نوحواهی جلوگیری می‌کند (Klenner, 2004: 59-60). مشکلات در زمان مشخص دارای راهکارهای محدود هستند و چاره‌ای برای دردهای همه انسان‌ها و همه دوران، بدون توجه به زمینه و بستر، وجود ندارد. تاریخ حقوق ما را از راهکارهای تخیلی و جهان‌وطنانه، فانتزی‌های بی‌جا و سانتیمان‌تالیسم برحذر می‌دارد. تاریخ حقوق محافظه‌کار است!

به همین دلیل، از دید نویسنده مقاله، مراجعه به تاریخ حقوق و حقوق تطبیقی برای یافتن راهکار مشکلات امروز بر رجوع به سایر رشته‌های حقوقی اولویت دارد. همچنین گاه تاریخ حقوق می‌تواند برخی نهادهای تاریخی را به‌عنوان راهکار مشکلی امروزی، البته به‌شرط متناسب شدن با وضعیت کنونی، معرفی کند. چنانکه میانجی‌گری به‌عنوان نهادی که امروزه مورد استقبال است، دارای تاریخی باستانی است.

دوم: نفی تاریخ چنان منبعی برای حقوق: تاریخ حقوق می‌تواند همچون منبعی برای حقوق و به‌عنوانی جزئی از دگماتیک حقوقی به کار گرفته شود. بخشی از این کاربرد گریزناپذیر است.

در حقوق بین‌الملل گاه برای قضاوت درباره اختلاف حاکمیت دو کشور بر سر یک منطقه یا حتی در داخل مرزهای یک کشور، مانند اختلافات دولت نروژ و قبائل سامی یا در مورد تشخیص حق آبه افراد ساکن در کنار رودها، برحسب ماده ۱۵۸ قانون مدنی (مانند طومار شیخ بهایی در تقسیم آب زاینده‌رود)، ناچار باید دست به پژوهش‌های تاریخی زد. این رشته گاه برای تفسیر قانون و به‌منظور کشف نیت قانون‌گذار نیز، به کار گرفته می‌شود؛ شیوه‌ای از تفسیر که با نام تفسیر تاریخی و به‌عنوان گونه‌ای از منشأ‌گرایی شناخته می‌شود. اما برخی این نگاه را واپس‌گرایانه دانسته و التزام به آن را چیزی جز قربانی کردن خواست‌ها و نیازهای نسلی به‌پای نسلی دیگر نمی‌دانند.

ذکر یک نمونه از برخورد این دو کارکرد تاریخ حقوق می‌تواند خالی از لطف نباشد. پرونده

New York State Rifle & Pistol Association, Inc. v. Bruen یکی از مهم‌ترین تصمیمات دیوان عالی ایالات متحده در زمینه حقوق اسلحه و متمم دوم قانون اساسی آمریکا است. قانون ایالت نیویورک از سال ۱۹۱۱ برای صدور مجوز حمل پنهان اسلحه کمری، مستلزم یک شرط بود؛ متقاضی باید نیاز ویژه‌ای برای دفاع از خود نشان دهد که فراتر از نیاز عمومی جامعه باشد. دو شهروند نیویورکی (رابرت نش^۱ و برندون کنخ^۲) همراه با انجمن نیویورک استیت ریفیل اند پیستول (حامی حقوق اسلحه) این قانون را به چالش کشیدند. دیوان عالی ایالات متحده در آوریل ۲۰۲۱ ادعای خواهان‌ها را با این استدلال پذیرفت که قوانین مدرن باید با سنت تاریخی تنظیم اسلحه در آمریکا سازگار باشند. این گونه معیار نوینی برای تفسیر قوانین پیش نهاده شد که بر پایه گونه‌ای تفسیر منشأگرایانه و تاریخی و نه آزمون وسیله - هدف^۳ (آزمون رایج پیشین که منافع عمومی را وزن می‌کرد)، بنا شده بود. منتقدان استدلال می‌کنند که این رویکرد، ایمنی عمومی را قربانی تاریخ می‌کند، درحالی‌که حامیان آن را گامی به سوی وفاداری به قانون اساسی می‌دانند. از دید بسیاری از تاریخ‌دانان، احراز سنت تاریخی امکان‌پذیر نیست. در اینجا هر کدام از دو جبهه به نوعی نیازمند تاریخ حقوق هستند؛ هواداران برای احراز سنت تاریخی و مخالفان برای اثبات مطلوب نبودن سنت تاریخی یا ناممکن بودن احراز آن در زمان کنونی.

سوم: در بسیاری از موارد نظام حقوقی مجموعه‌ای از روابط متقابل حق و تکلیف را با منطقی ویژه ایجاد می‌کند که استمرار آن‌ها، به دلیل برهم‌خوردن تدریجی توازن این روابط یا دگرگون شدن شرایط، مشکل‌آفرین می‌شود. بخشی از این مشکل به دلیل فراموش شدن منطق نخستین یا برهم‌خوردن توازن حقوق و تکالیف نخستین است. در این حالت برخی احکام حقوقی حکم دگمی را می‌یابند که باید اجرا شوند؛ اما کسی دلیل آن را نمی‌داند. بدین صورت نظام حقوقی از درون از معنا تهی می‌شود.

برای نمونه می‌توان به موضع دیوان عدالت اداری در رسیدگی به دعاوی ناشی از قراردادهای اداری اشاره کرد. دیوان در آراء گوناگونی رسیدگی به این دعاوی را به دلیل ترافیعی بودن در صلاحیت خود ندانسته است (رأی وحدت رویه شماره ۲۲۸ مورخ ۲۶/۰۴/۱۳۹۱). اما منظور از ترافیعی چیست؟ به نظر می‌رسد در اینجا معنای متداول ترافیعی بودن (نیاز به طرح دعوا برای شروع رسیدگی) مطرح نیست و گمان می‌رود منظور، با قرینه اظهارات برخی از قضات عدم امکان کسب دلیل توسط قضات باشد (افشاری و موسوی‌زاده،

-
1. Robert Nash
 2. Brandon Koch
 3. Means-end scrutiny

۱۳۹۴: ۸۰-۸۱). این امر در زمان حاکمیت ماده ۵۷ قانون موقتی اصول محاکمات حقوقی ۱۲۹۰ و ماده ۳۵۸ قانون آیین دادرسی مدنی ۱۳۱۸ که کسب دلیل از طرف قاضی را مجاز نمی‌دانستند، منطقی به نظر می‌رسید؛ اما اینک با تصویب ماده ۱۹۹ قانون آیین دادرسی مدنی جدید (قانون آیین دادرسی دادگاههای عمومی و انقلاب (در امور مدنی)) در سال ۱۳۷۹ که امکان کسب دلیل را در دعاوی مدنی نیز فراهم کرده، این تمایز بی‌معنا شده است. بدین صورت مبنای اصلی عدم صلاحیت دادگاه اداری در قراردادهای اداری، یعنی توافقی بودن دعوا، به کلی بی‌معنا شده است، بدون آنکه در صلاحیت رسیدگی به این دسته از دعاوی تغییری حاصل شود. فقط با نگاه به تاریخ حقوق است که می‌توان دگرگونی‌های آرام نظام حقوقی را رصد و در نتیجه از چنین سوء تفاهم‌ها و عدم توازن‌هایی پیشگیری کرد.

۲-۷. هویت‌سازی

جوامع انسانی، به‌منظور بقای خود، نیازمند تقویت حس همبستگی و وحدت در اعضای خود هستند تا آن‌ها را متقاعد کنند گاه از منافع خود، در راستای منافع حیات جمعی، بگذرند. هویت جمعی ابرازی است که به‌وسیله آن فرد با جمع پیوند برقرار می‌کند و امر بالا ممکن می‌شود، اما ایجاد هویت جمعی بدون تاریخ ممکن نیست.

این کارکرد بیش از آنکه به دنبال توصیف واقعیات باشد، در پی تخریب، دفاع و گاه حتی تحریف آن‌ها است. این امر سیاسی‌ترین کارکرد تاریخ حقوق است و به همین دلیل اغلب مورد پسند نیست؛ اما در هر صورت تا جایی که هویت جمعی لازم است، از این کارکرد تاریخ حقوق نیز نمی‌توان چشم پوشید. در مورد تأسیس نهادهای حقوقی نو می‌توان مورد اتحادیه اروپا را ذکر کرد. پژوهشگاه ماکس پلانک در تاریخ حقوق اروپایی ایجاد شد تا با بیان اشتراکات و ایجاد یک تاریخ حقوق اروپایی بنیادی برای هویت اروپایی نوینی بنا کند که بتواند تکیه‌گاه اتحادیه اروپا باشد. بدون چنین حس مشترکی از «ما بودن»^۱ تصور هر شکل از همبستگی بین شهروندان اروپایی ناممکن خواهد بود (Böckenförde, 2004: 342). به همین دلیل، یکی از چند مؤسسه تاریخ حقوق در دانشگاه هایدلبرگ اروپایی‌سازی و جهانی‌سازی حقوق را محور پژوهش خود قرار داده است.^۲

در مقابل می‌توان از تلاش نیروهای گریزازمرکز در ایران برای تحریف تاریخ حقوق ایران به‌منظور تخریب هویت جمعی ایرانیان نام برد. نسبت‌دادن مفاهیمی حقوقی مانند فدرالیسم به واژگان تاریخی‌ای همچون «ممالک محروسه» یا برشمردن کارکردهای فدرالی برای نهادهایی

1. Wir-Gefühl

2. <https://www.jura.uni-heidelberg.de/igr/schwerpunktbereich>

مانند انجمن‌های ایالتی و ولایتی که بر طبق مواد ۸۷ و ۸۸ قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی مصوب ۱۳۲۵ قمری هیچ کارکرد قانون‌گذارانه و سیاسی‌ای نداشتند^۱، بیانگر آن است که هویت‌های جدید نمی‌توانند بدون تخریب هویت پیشین زاده شوند، هرچند این امر با تحریف تاریخ نهادهای حقوقی همراه باشد.

نتیجه

به‌ندرت بتوان جامعه‌ای را یافت که در آن بحران‌های اجتماعی زاینده شرایط نامساعد آموزش علوم انسانی و به‌ویژه حقوق، نباشند. برخی از مشکلات رایج در علوم انسانی را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد: کلی‌گویی، بریده شدن از واقعیات اجتماعی و ارائه راهکارهای غیرواقعی و انتزاعی (برج عاج‌نشینی)، سانتیمانالیسم و هنجارزدگی (میل به نادیده‌گرفتن امور واقع به دلیل تعارض با ارزش‌ها و در نهایت بی‌بها دانستن آن‌ها). تاریخ حقوق می‌تواند بسیاری از این بیمارهای ذهنی را با کارکردهای هفت‌گانه خود، به‌ویژه پرورش اندیشه زمینه‌گرا و انتقادی و بازگشت به امر واقع و جزئی درمان کند. چنان‌که بریان دیکسون^۲ در جمله قصاری می‌گوید: «یک صفحه تاریخ بیش از یک کتاب منطق روشن‌گر است». همزمان ذکر چند نکته می‌تواند مفید باشد:

۱. هدف آموزش تاریخ حقوق، نه‌تنها انتقال برخی داده‌ها، بلکه بیش از هر چیز، دگرگون‌کردن نگرش دانشجویان نسبت به حقوق است. غایت دست‌یافتن به نگاهی جامع‌تر و ژرف‌تر به حقوق برای تربیت حقوق‌دانانی فراتر از تکنسین‌های حقوقی است. برای دانشجویان، با سنین کم که دارای نگاه آزمون‌محور و کوتاه‌مدت هستند، چنین درسی فایده فوری عملی ندارد.
۲. میان‌رشته‌ای و ناآشنا بودن تاریخ حقوق برای دانشجویان ابزار تحقق هدف بالاست. این امر یعنی آشنایی‌زدایی از ذهن. دانشجوی حقوق عادت دارد متن قانون را به خاطر بسپارد، تفسیر ارائه دهد و مسئله حل کند؛ اما تاریخ حقوق می‌خواهد او بدانند قانون «چرا» و «چگونه» به این شکل درآمده، اقتدار قانون را نسبی ببیند، قانون را محصول قدرت، فرهنگ و اقتصاد بداند. این یعنی تغییر چارچوب ذهنی؛ و ذهن در برابرش مقاومت می‌کند (اصل مواجهه صرف یا آشنایی: Mere Exposure Effect)؛ بنابراین

۱. ۸۷- وظایف انجمن‌های ایالتی منحصر است به نظارت در اجرای قوانین مقرر و رسیدگی و قرارداد در امور خاصه ایالت موافق شرح ذیل یا اخطار و صلاح‌اندیشی در صرفه و امنیت و آبادی ایالت.

۲. ۸۸- ایجاد قانون از وظیفه انجمن‌های ایالتی خارج است.

نامحسوب بودن این رشته برای دانشجویان به دلیل تنبلی آنان نیست. پدیده‌ای روان‌شناختی و بین‌المللی است. در دانشگاه هاروارد نیز درس تاریخ حقوق اجباری به دلیل مقاومت دانشجویان سال اول برداشته و به صورت اختیاری درآمد. حتی برخی اساتید حاضر به تدریس این درس به دلیل بی‌علاقگی دانشجویان نیستند.

۳. ضرورت تدریس تاریخ حقوق، در کنار مقاومت دانشجویان پروفیسور هاو^۱ را واداشت تا در واکنش به بازخورد منفی آنان بگوید: «دانشجو نیاز دارد به نوعی کلیت و چشم‌انداز دست یابد، و تنها معیار نباید این باشد که از درس لذت ببرد.» به نظر می‌رسد در این زمینه باید با نظر پروفیسور رابرت لوید^۲ همراه شد که تن دادن بی‌چون و چرا به مطالبات دانشجویان می‌تواند به افت کیفیت آموزشی و کاهش ارزش مدرک حقوق بینجامد و دانشکده‌های حقوق ممکن است ناگزیر باشند برای حفظ ارزش و صلابت بلندمدت آموزش حقوق، گونه‌ای «قیم مآبی» اعمال کنند. این مطلب نه فقط در مورد ارائه درس، بلکه در مورد محتوای آن نیز مصداق دارد. محتوای تاریخ حقوق نباید، برای جلب رضایت دانشجو، به دوره‌های نزدیک محدود شود.

۴. در ایران، وضعیت باتوجه به سابقه محدودتر پژوهش‌های تاریخی و ذهنیت شاعرانه‌تر و هنجاری‌تر جامعه، به‌ویژه روشنفکران، بغرنج‌تر است. این امر هم ضرورت تاریخ حقوق و هم مقاومت در برابر آن را دوجندان می‌کند. در نهایت، به‌عنوان گام نخست برای اصلاح وضع موجود در ایران، اجباری کردن درس تاریخ حقوق در مقطع کارشناسی (به‌عنوان درسی دو واحدی) و تأسیس رشته تاریخ حقوق در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری، برای فراهم آوردن مواد لازم برای آموزش در سایر مقاطع و همچنین تربیت نیروی متخصص، می‌تواند راهگشا باشند.

فهرست منابع و مطالعات

- افشاری، فاطمه؛ موسوی‌زاده، سید شهاب‌الدین. (۱۳۹۴). گفتارهای در دیوان عدالت اداری، مجموعه گزارش‌های پژوهشی و نشست‌های علمی تا پایان سال ۱۳۹۳، تهران: انتشارات پژوهشگاه قوه قضائیه.
- پوپر، کارل. (۱۳۹۹). فقر مکتب تاریخ‌گرایی. ترجمه رحمت‌الله جباری. (چاپ سوم) تهران: انتشارات سهامی.
- حضرتی، حسن. (۱۳۹۹). در باب مهم‌ترین وظیفه رشته‌ای مورخان. تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری، ۳۰(۲۶)، ۶۹-۸۷. DOI: 10.22051/hph.2021.34700.1490
- حضرتی، حسن. (۱۴۰۱). «توصیف فربه»، مهم‌ترین مسئولیت علمی مورخان از قدیم تا جدید. تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری، ۳۲(۳۰)، ۱۱۷-۱۳۵. DOI: 10.22051/hph.2024.45872.1701
- ذاکریزاده، ابوالقاسم. (۱۳۸۸). ایدئالیسم آلمانی؛ از ولف تا پیروان جدید کانت. تهران: انتشارات پرسش.
- زندیه، حسن. (۱۳۹۲). تحول نظام قضایی ایران در دوره پهلوی اول (عصر وزارت عدلیه علی‌اکبر داور ۱۳۰۵-۱۳۱۲). قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- صدقی، ناصر. (۱۳۸۸). بررسی ساختار و ماهیت نظام حقوقی دولت سلجوقی. پژوهش‌های تاریخی، ۳(۱)، ۴۱-۵۴. https://jhr.ui.ac.ir/article_16494.html
- علی‌پاشا، صالح. (۱۳۹۷). سرگذشت قانون: مباحثی از تاریخ حقوق. (چاپ ششم) تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- کاتوزیان، همایون. (۱۳۷۷). فره ایزدی و حق الهی پادشاهان. اطلاعات سیاسی و اقتصادی، ش ۱۲۹-۱۳۰، ۴-۱۹. <http://noo.rs/R1zQS>
- کلی، جان. (۱۴۰۰). تاریخ مختصر تئوری حقوقی در غرب. ترجمه محمد راسخ. تهران: نشر نی.
- میرزا ملکم خان. (۱۳۲۷). مجموعه آثار میرزا ملکم خان. به کوشش محیط طباطبایی. تهران: انتشارات علمی.
- نوذری، حسینعلی. (۱۳۹۸). فلسفه تاریخ، روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری. (چاپ سوم) تهران: طرح نو.
- نورائی، مرتضی؛ رضایی، زهره. (۱۳۹۹). تاریخ جایگزین و کارکرد آن در همگانی‌سازی تاریخ. تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری، ۳۰(۲۶)، ۲۹۷-۳۲۰. DOI: 10.22051/hph.2021.34449.1486
- ورنو، روزبه؛ وال، ژان. (۱۳۷۲). نگاهی به پدیدارشناسی و فلسفه‌های هست بودن. ترجمه یحیی مهدوی. تهران: شرکت سهامی انتشارات خوارزمی.
- Arshakyan, M. (2013). "the Impact of Legal System on Constitutional Interpretation: a Comparative Analysis: the USA Supreme Court and the German Federal Constitutional Court", *German Law Journal*, Vol. 14, No. 8, 1297 – 1335.
- Böckenförde, E.W. (2004). Die Verfassung: auf einen Mittelweg zwischen Geschichte und Rechtswissenschaft" Interview mit E-W. Böckenförde, *Historia Constitucional* (revista electrónica), No. 5, pp. 337-343.
- Bognár, B. (2013). "Luhmann's Functional Subsystems of Modern Society—The Character of Horizontal and Vertical Relationships", *Polish Sociological Review*, No. 182, 137-152.

- Caliguire, D. (2025). "The Tradition of History at Harvard Law School", *Harvard Law Review*, Vol, 138, pp. 775-796
- Descartes, R. (1960). *Discourse on Method and Meditations*, trans. Laurence Lafleur (Indianapolis: Bobbs) Merrill Co,
- Franzusowa, A; Vallendar, B. (2012). *Skript Zur deutschen Rechtsgeschichte (ein Grundriss)*, Bonn, 2. Auflage.
- Gander, H.; Drake, R. (2004). "Strangeness and Familiarity: Towards Gadamer's Conception of Effective", *Research in Phenomenology*, vol. 34, 121-136.
- Hespanha, A. M. (2004). "Legal History and Legal Education", *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte*, Vol. 4, 41-56.
- Heyen, E.V. (1976). "Philosophische Perspektiven zur Geschichtsschreibung der Rechtsdogmatik", *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, Vol. 62, No. 4, 475-496
- Jarvis, Robert m.; Coleman, Phyllis G. (1995). Richmond, Gail Levin, "Contextual Thinking: Why Law Students (and Lawyers) Need to Know History", *The Wayne Law Review*, Vol. 42, 1603-1615.
- Kenichi, M. (2003). "Die Struktur der Frage: 'Wozu Rechtsgeschichte?'" , *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte*, Vol. 3, 49-57.
- Klenner, H. (2004). "Warum ausgerechnet keine Rechtsgeschichte? Mommsens Block!\"", *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte*, Vol. 4, 57.
- Koskeniemi, M. (2004). "Why History of International Law Today?\"", *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte*, Vol. 4, 61-66.
- Koptzeva, N. P.; Makhonina, Anna A. (2009). "Henrich Rickert's Methodology and its Application for Solution of the Problem of Cultural Values in Contemporary Theory of Culture", *Journal of Siberian Federal University, Humanities & Social Sciences*, Vol 2.
- Marzano, R. J; Marzano, J. S. (1987). "Contextual Thinking: The Most Basic of the Cognitive Skills", Report to Education Resources Information Center
Downloaded at: <https://eric.ed.gov/?id=ED286634>
- Michalsen, D.; Wozu, R. (2004). *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte*, Vol. 4, 67-73
- Murphy, J.W. (1984). "Niklas Luhmann and His View of the Social Function of Law", *Human Studies*, Vol. 7, No. 1, 23-38
- Phillips, Jim, "Why Legal History Matters" (2010), *Wellington Law Review*, 2010, Vol. 41, 294-316.
- Powell, C. T. (1987). "Why Aristotle Has No Philosophy of History". *History of Philosophy Quarterly*, Vol. 4, No. 3, Plato and Aristotle Issue, 343-357
- Rottleuthner, H. (1989). "A Purified Sociology of Law: Niklas Luhmann on the Autonomy of the Legal System", *Law & Society Review*, Vol. 23, No. 5, 779-798
- Rogowski, R. (2023). "The Anthem Companion to Niklas Luhmann", Anthem Press, London.
- Selznick, P. (2003). "Law in Context Revisited", *Journal of Law and Society*, Vol. 30, No. 2, 177-186
- Simon, R. (2002). "Against a Systemic Legal History", *Rechtsgeschichte*, No. 1, 21-25.
- Sutcliffe, A. (2023), "Hume, History, and the Uses of Sympathy", *History and Theory* 62, no. 1, 62-87.
- Vance, R.P.; Prichard, R. W. (1992). "Measuring Cultural Knowledge of Law Students", *Journal of Legal Education*, Vol. 42, No. 2, 233-239.
- Vogenaier, S. (2012). "Rechtsgeschichte und Rechtsvergleichung um 1900: Die Geschichte einer anderen Emanzipation durch Auseinanderdenken", *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht / The Rabel Journal of Comparative and International Private Law*, Bd. 76, H. 4, Reinhard Zimmermann zum 60. Geburtstag, 1122-1154
- Whitman, J.Q. (2004). "Bring Back the Glory!", *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte*, Vol. 4, 74-81.
- Westerlund, H. (1999). "Universalism against contextual thinking in multicultural music education — Western colonialism or pluralism?", *International journal of music education*, Vol. 33, 94-103.